

<https://doi.org/10.15407/np.71.082>
УДК 027.54(477):025.171:[316.75:329.18](430)“193/194”
+ 929:[316.75:329.18](430)“1893/1946”Розенберг

Наталія Кашеварова,

доктор історичних наук, старший науковий співробітник,

Інститут історії України

Національна академія наук України

вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна

e-mail: nataliya.kashevarova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2426-0440>

Web of Science Researcher ID: AAY-9661-2020

**БІБЛІОТЕЧНІ ЗІБРАННЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ СЛУЖБ
АЛЬФРЕДА РОЗЕНБЕРГА У ТРЕТЬОМУ РАЙХУ:
КОМПЛЕКТУВАННЯ, ЗМІСТ, ВИКОРИСТАННЯ**

Головна *мета* публікації – схарактеризувати загалом бібліотечні зібрання, створені протягом 1930-х – першої половини 1940-х років службами нацистського ідеолога Альфреда Розенберга у складі Націонал-соціалістичної робітничої партії (НСДАП), або поза системою НСДАП, але такі, що були тісно пов’язані з нею за своїми функціями завданнями та діяльністю. Відповідно, передбачене визначення засад створення цих службових бібліотечних зібрань, їх призначення і функцій, проведення загального аналізу складу та висвітлення способів поповнення і зв’язків між окремими зібраннями, а також окреслення шляхів використання цих бібліотечних зібрань. *Методологія* дослідження базується на загальнонаукових принципах і методах наукових досліджень, зокрема, на принципах історизму та об’єктивності, методах структурно-функціонального та порівняльного аналізу і синтезу, проблемно-тематичному, хронологічному методах, а також методах бібліографознавства. *Новизна* дослідження визначається тим, що, незважаючи на низку публікацій, які так чи інакше пов’язані з предметом нашого дослідження, багато його аспектів залишається поза увагою дослідників, як, наприклад, визначення загального складу друкованих зібрань служб А. Розенберга в НСДАП, шляхів їхнього поповнення, обміну з іншими структурами тощо. *Висновки*. Майже при кожній зі служб Розенберга в НСДАП у процесі їхньої діяльності було створено спеціалізовані зібрання друкованих видань, які з часом оформлювалися

© Н. Кашеварова, 2024

як службові бібліотеки, тематичне спрямування яких відповідало профілю діяльності служби (зовнішня політика і міжнародні відносини, ідеологія націонал-соціалізму, антисемітизм, історія та археологія тощо), і які активно використовувалися не лише в роботі цих служб, а й надавалися у користування іншим державним структурам. Але й досі малодослідженими залишаються низка питань, наприклад, повна структура та зміст цих бібліотечних зібрань, питання їх каталогізації, а також доля тих зібрань, що були втрачені.

Ключові слова: ідеологія, націонал-соціалізм, Третій райх, НСДАП, Альфред Розенберг, бібліотеки.

Навіть у ХХІ ст. в історичній науці не втрачають актуальності проблеми, пов'язані з дослідженням ідеології націонал-соціалізму, внеску різних структур у його формування й поширення, чому сприяє залучення до наукових досліджень нових історичних джерел нацистських державних структур, установ та інституцій.

Подібним прикладом є служби Альфреда Розенберга, нацистського державного і партійного діяча, створені ним у структурі Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, далі – НСДАП), що відомі в німецькій історіографії під сукупною назвою «служби Розенберга». Основні з них були такі: Зовнішньополітичне відомство НСДАП (1933–1942, формально – 1933–1945; Außenpolitisches Amt der NSDAP, далі – АПА), служба Уповноваженого фюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП (1934–1945; Beauftragter des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP, далі – Служба Уповноваженого) з низкою окремих підрозділів (відомств) у її складі, а також Вища школа НСДАП (Hohe Schule der NSDAP), Східна бібліотека Розенберга (Ostbücherei Rosenberg).

У 1940 р. при Службі Уповноваженого був створений Оперативний штаб Розенберга (1940–1945), який мав представляти її інтереси на окупованих нацистами територіях Європи, хоча спочатку планувалося, що він забезпечуватиме різними конфіскованими матеріалами Вищу школу, передусім – її Центральну бібліотеку. Також Розенберг опікувався кількома культурними інституціями, які були пов'язані

з НСДАП і фактично мали пропагувати націонал-соціалістичні ідеї, наприклад, так зване Нордичне товариство.

Всі вони брали активну участь у пропаганді націонал-соціалізму, але в історії їхньої діяльності досі є малодосліджені аспекти. Відомо кілька ґрунтовних досліджень діяльності самого Розенберга, історії його Служби Уповноваженого¹, її відносин з іншими службами у НСДАП, кілька окремих наукових публікацій, що загалом висвітлюють історію створення й діяльність Інституту єврейського питання, Вищої школи та її Центральної бібліотеки, Східної бібліотеки Розенберга, але ці дослідження є або тематично суто вузькоорієнтованими, або торкаються лише окремих фактів і подій, без загальної систематизованої картини діяльності цих служб у їх зв'язку. Тому **головна мета** нашого дослідження – схарактеризувати бібліотечні зібрання, створені протягом 1930-х – першої половини 1940-х років службами нацистського ідеолога Альфреда Розенберга у складі НСДАП або такими, що були створені (чи куровані) ним поза системою НСДАП, але тісно пов'язані з нею за своїми функціями завданнями та діяльністю. Відповідно, передбачене вирішення таких наукових завдань: визначити засади створення цих бібліотечних зібрань, їх призначення і функції, у загальних рисах проаналізувати їх склад, висвітлити способи їх поповнення, відстежити зв'язки між окремими зібраннями, а також окреслити шляхи використання цих бібліотечних зібрань.

Ці зібрання ми об'єднуємо під загальною назвою «бібліотечні зібрання ідеологічних служб А. Розенберга» за принципом походження, вважаючи його справедливим і для вищезазначеного терміна «служби Альфреда Розенберга» – фактично вони формувалися спорідненими структурами, тісно пов'язаними між собою постаттю Альфреда Розенберга, одного з лідерів НСДАП, у її структурі. Отже, вони були об'єднані спільними функціями

¹ Див., напр., передусім: Bollmus R. Das Amt Rosenberg und seine Gegner: Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem. München: R. Oldenburg Verlag, 2006. 373 S.; E. Piper, E. (2005). Alfred Rosenberg: Hitlers Chefideologe. München: Karl Blessing Verlag. 831 S.; Koop V. Alfred Rosenberg: Der Wegbereiter des Holocaust – Eine Biographie. Köln/Wien: Böhlau Verlag, 2016. 346 S. та ін.

і завданнями, вирізняючись при цьому переважно тематично, а деякі з них на етапі свого становлення навіть офіційно були виокремлені з одного зібрання, тому, відповідно, були тісно пов'язані між собою і перебували в постійному взаємному обміні.

Інформацію про них можна знайти передусім у складі документів кількох відповідних фондів Федерального архіву Німеччини (Bundesarchiv), де зберігаються документи служб Розенберга, а саме – у фондах NS 8 (Kanzlei Rosenberg, укр. «Канцелярія Розенберга»), NS 15 (Beauftragter des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP, укр. «Служба Уповноваженого фюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП»), NS 30 (Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, укр. «Оперативний штаб райхслайтера Розенберга») та NS 43 (Außenpolitisches Amt der NSDAP, укр. «Зовнішньополітичне відомство НСДАП»). Окремі документи Центральної бібліотеки Вищої школи та Східної бібліотеки зберігаються серед документів фонду Оперативного штабу у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України – у фонді 3676 («Оперативний штаб імперського керівника Розенберга для окупованих східних областей»).

Перше службове зібрання друкованих матеріалів у вигляді цілісного бібліотечного зібрання почало формуватися при Канцелярії Розенберга, яка спочатку була його приватною канцелярією. Але після приходу до влади НСДАП, коли у 1933 р. Розенберг був призначений головою новоствореного Зовнішньополітичного відомства у складі НСДАП, а у 1934 р. – головою нового партійного відомства із назвою «Служба Уповноваженого фюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП», одним з основних її завдань стало збирання всіх друкованих матеріалів, пов'язаних з А. Розенбергом як райхслайтером², тому значна частина фонду складається з праць самого А. Розенберга, починаючи з 1920-х років, переважно націонал-соціалістичного, антисемітського та антибільшовицького змісту, його біографій та бібліографії за різні роки, чернеток його

² Райхслайтер (Reichsleiter) – партійне звання провідних діячів керівництва НСДАП, які відповідали за різні напрями її діяльності.

статей, передусім у пресі, публічних виступів тощо, – все це збирали та упорядковували співробітники Канцелярії. Бібліографія праць Розенберга включала як його окремі опубліковані праці, так і опубліковані статті про нього у серійних і періодичних виданнях. Співробітники Канцелярії також збирали тексти його численних промов і виступів на різних публічних заходах. Згодом Канцелярія почала виконувати організаційні та координаційні функції для служб Розенберга, тому її приклад у формуванні підручних бібліотечних зібрань стали наслідувати й інші служби Розенберга.

Першою службою Розенберга у складі НСДАП, не рахуючи його колись приватної канцелярії, стало вже згадане Зовнішньополітичне відомство, організаційна структура та функції якого відображали основні вектори його діяльності: європейський, північноєвропейський, східноєвропейський, а в основі діяльності АПА було опрацювання зібраних інформаційних матеріалів, наприклад, матеріалів міжнародної преси, формування відповідних колекцій книжкових видань і матеріалів закордонної періодики різних країн світу для службового використання, укладання тематичних картотек. Варто також зважати на те, що у 1920-х – у першій половині 1930-х років основним масовим джерелом інформації були саме друковані матеріали, наприклад, книги, газети, журнали, різні тематичні і серійні видання окремих структур тощо, тому збирання друкованих видань і формування з них спеціалізованих зібрань було одним з головних завдань кожної зі служб Розенберга, а опрацювання зібраних матеріалів та подальше використання їх у пропагандистській роботі, в ідеологічному навчанні та вихованні членів НСДАП – однією з важливих функцій служб Розенберга.

У межах своєї діяльності АПА також активно займався підготовкою та поширенням своїх власних видань, і одним із задіяних у цьому процесі був видавничий центр «Берлін-Далем» (Publikationsstelle Berlin-Dahlem), що створювався як публікаційний фонд Пруського таємного державного архіву (Preußisches Geheimes Staatsarchiv) і який у 1938 р. як публікаційний центр був переданий Міністерству внутрішніх справ (Auswärtiges Amt), а в 1943 р. – підпорядкований Головному відомству імперської безпеки (Reichsicherheitshauptamt). Але до цього часу серед його завдань були публі-

кація досліджень АПА з історії німецьких меншин у Центральній-Східній Європі, критичних оглядів історіографій цих країн, рецензій на окремі видання, а також підготування перекладів видань різних країн німецькою мовою. Тому в його архіві, з якого сформований фонд R 153 у Федеральному архіві, зберігаються матеріали щодо співробітництва з АПА, оскільки цей центр друкував усі його партійні видання й існував у тісному зв'язку з Дипломатичною школою НСДАП (Außenpolitisches Schulungshaus der NSDAP) [1]³, заснованою при АПА ще в 1934 р. Вона відома під різними назвами: «Дипломатичний центр» при АПА, «Дім зовнішньополітичного навчання», «Дипломатичні курси». Її головним завданням була ідеологічна підготовка німецьких дипломатів, зокрема молодого покоління, тому вона мала не лише штат лекторів, а й архів та власну бібліотеку [2].

Водночас підручна бібліотека самого АПА, яка була пов'язана з бібліотекою Дипломатичної школи, містила й власні видання АПА, підготовлені індивідуально його співробітниками, наприклад, Георгом Ляйббрандтом, який пізніше очолив Головний відділ «Політика» у Міністерстві окупованих східних територій та навіть був ініціатором створення окремої серії видань «Бібліотека Східного простору» (Bücherei des Ostraumes) і її головним редактором.

Бібліотека АПА також мала свою специфіку – у її складі був підрозділ, який провадив широку біобібліографічну роботу, результатом якої стало створення низки картотек, наприклад, картотеки імігрантів з Російської імперії та російських установ, а пізніше – вже радянських, зокрема партійних і культурних. Найбільша з цих картотек з часом була виокремлена як самостійна структура із назвою «Культурно-політичний архів». Вже під час Другої світової війни, коли діяльність АПА фактично припинилася, цей архів було передано до складу Служби Уповноваженого, а в 1943 р.

³ У посиланнях на архівний документ у наших публікаціях ми дотримуємося рекомендації самого Федерального архіву. Тут і далі у разі, якщо порядкову наскрізну нумерацію аркушів у справі порушено, посилання подається лише на номер фонду і номер справи.

разом Управлінням Оперативного штабу вивезено до Ратібору ⁴ під час евакуації.

Цей архів спочатку мав збирати інформацію про всі німецькі організації культурного спрямування та їхню діяльність, партійні видання, заходи у сфері науки і культури, закордонну пресу, зокрема й про її випадки проти Німеччини та націонал-соціалістичного світогляду, але з часом перетворився на анотовану картотеку та своєрідний відділ бібліографії, що містили дані діячів науки і культури Німеччини, серед яких були художники, мистецтвознавці, композитори, театральні діячі, літературознавці, літературні критики, письменники, науковці і викладачі університетів, переважно гуманітарних дисциплін: історики і філософи, філологи, журналісти, – усього понад 60 тис. осіб, за даними Служби Уповноваженого [3, ВІ. 200–201]. Матеріали «Культурно-політичного архіву» нині зберігаються у складі фонду NS 15 у Федеральному архіві Німеччини (137 справ), вони оцифровані та перебувають у відкритому доступі на сайті архіву.

Діяльність АПА, крім збирання різних друкованих матеріалів та формування відповідної спеціалізованої бібліотеки з питань зовнішньої політики, передбачала також створення підшивок матеріалів закордонної преси різного політико-ідеологічного та пропагандистського змісту, наприклад, щодо можливостей розселення німців у Східній Європі, історії німецької колонізації в Росії, Балтії, Польщі, СРСР тощо, а також окремого відділу картографії, де були зібрані різні мапи – адміністративно-територіальні, мапи розселення національностей на території різних країн та ін.

Саме такі форми діяльності з комплектування власної службової бібліотеки за прикладом АПА були запроваджені й у Службі Уповноваженого, але остання, на відміну від АПА, мала складну і розгалужену структуру, до якої входили різні підрозділи, що відповідали за окремі тематичні напрями роботи – науку (йдеться про соціогуманітарний напрям), релігію, історію та археологію, етнологію, так звані наддержавні сили (масонство, єврейство,

⁴ Польське місто Рацибуж (польськ. Racibórz) (тогочасна німецька назва – Ратібор).

більшовизм) тощо. Тому кожний з них комплектував свою власну підручну бібліотеку.

Основні шляхи поповнення бібліотечних зібрань для Служби Уповноваженого були такими ж, як для АПА: це збирання видань певного тематичного спрямування, як правило, соціогуманітарного (історія політичних і суспільних течій, релігія та релігієзнавство, історія та археологія, етнографія, філологія тощо), серед них були як, власне, видані на території Третього райху, так і видання інших країн різними мовами; закупівля нових книг, журналів і газет (з передплатними включно), друкування власних видань, отримання матеріалів інших структур НСДАП, з якими йшов постійний обмін, обмін з різними державними установами, науковими інститутами та закладами вищої освіти. При цьому окреме місце серед них посідали видання про націонал-соціалістичний рух, як на території Німеччини, так і поза її межами, у країнах Західної Європи, які Третій райх вважав дружніми або перспективними для співпраці.

З початком Другої світової війни основним джерелом поповнення бібліотечних зібрань служб Розенберга стали зібрання, конфісковані на території країн, окупованих нацистською Німеччиною, при цьому серед них були не лише книги, різні періодичні та серійні видання, а й фото-, кіноматеріали, навіть окремі архівні документи.

Щоправда, на жаль, збереглося мало вичерпної інформації про те, якими були ці зібрання партійних служб Розенберга – відомості про них досить фрагментарні й розпорошені серед різних документів фонду Служби Уповноваженого у Федеральному архіві Німеччини, принаймні щодо періоду 1930-х років, до початку Другої світової війни, цілісних справ, присвячених виключно службовим бібліотекам цих структур, поки що не знайдено, хоча весь фонд – оцифрований і також представлений у відкритому доступі. У штатних розкладах служб Розенберга бібліотеки вказані як окремі структурні одиниці, подекуди фігурують відповідальні за них особи та співробітники. Фрагментарну інформацію про їх комплектування можна знайти у розпорядчих документах, як і окремі відомості про їхній склад, наприклад, переліки книг, якими комплектувалися ці службові бібліотеки, анотовані бібліографії на різну тематику і рецензії, які

готували співробітники Служби Уповноваженого, переліки нових надходжень, відомості про закупівлю нових видань. При цьому досить цікавими є огляди нових радянських видань – книг і журналів, які поширювалися серед підпорядкованих А. Розенбергу служб, а також активно використовувалися під час навчання в НСДАП. Частина інформації також представлена у службовому листуванні. Але пошук цих джерел та їх опрацювання ускладнені саме через зазначену розосередженість цих документів у складі інших архівних матеріалів того періоду.

Початок Другої світової війни відкрив новий етап у роботі партійних служб Розенберга, і обсяги поповнення їхніх бібліотечних зібрань стрімко зросли. Це було пов'язано, передусім, із розгортанням на окупованих нацистами територіях діяльності вже згаданого Оперативного штабу Розенберга, який було створено в липні 1940 р. (адміністративно – при Службі Уповноваженого) з метою конфіскації різних культурних, історичних і наукових цінностей на окупованих територіях. Серед них значну частину становили зібрання різних бібліотек окупованих територій, серед яких були і спеціалізовані, і наукові, присвячені різним політичним і суспільним рухам, наприклад, соціалізму, лібералізму, масонству, серед іншого – і історії та культурі єврейського народу крізь призму антисемітизму, тощо, конфісковані на території Західної Європи, більшовизму – на території СРСР. Загалом саме діяльність Оперативного штабу, який таким чином насправді представляв інтереси Служби Уповноваженого на окупованих територіях, станом на сьогодні досліджена найкраще, в основному діяльність грабіжницька, у результаті якої мільйони одиниць культурних цінностей були переміщені до Третього рейху і згодом значна їх частина була втрачена⁵.

Майже паралельно в січні 1940 р. за ініціативою Альфреда Розенберга та за підтримки Адольфа Гітлера було засновано Вищу школу (Hohe Schule) – вищий навчальний заклад у структурі НСДАП. Її метою мала стати організація ідеологічного навчання членів НСДАП і підтримка функціонування націонал-соціалістичної

⁵ Див. публікації П. К. Грімстед, Т. Себти, Л. Дубровіної та Н. Малолетової, Н. Кашеварової, Н. Гуцула та ін.

ідеології та пропаганди, другим ключовим напрямом була підтримка всього німецького (германізму). Розенберг бачив Вищу школу як систему навчальних і наукових закладів і запланував створити цілу низку інститутів у її складі, що також серед іншого мали займатися науковими дослідженнями. Наприклад Інститут дослідження єврейського питання (Institut zur Erforschung der Judenfrage), Інститут германських досліджень (Institut für germanische Forschung), Інститут німецької фольклористики (етнографії) (Institut für deutsche Volkskunde) та ін. Забезпечувати ці структури навчальними матеріалами, передусім з питань більшовизму, масонства та єврейства, мала окрема Центральна бібліотека Вищої школи (Берлін, з осені 1942 р. – Анненгайм, Танценберг у Австрії). Але її було засновано раніше, ще в 1939 р., відповідно до плану заходів з підготовки до створення Вищої школи. Опікуватися Вищою школою та її Центральною бібліотекою мала Служба Уповноваженого, а поповнювати її фонди конфіскованою літературою мав Оперативний штаб Розенберга.

Захист інтересів Служби Розенберга та Центральної бібліотеки Вищої школи у бібліотечній справі на окупованих територіях мав забезпечувати спеціальний штаб «Центральна бібліотека Вищої школи» (Sonderstab Hohe Schule) на чолі з Вальтером Гроте (Walter Grothe). Він мав поповнювати Центральну бібліотеку Вищої школи друкованими матеріалами, зібраними на окупованій нацистами території СРСР, тому представляв тут інтереси Вищої школи у сфері бібліотечної справи та адміністративно був прикріплений до Оперативного штабу, що давало йому право відбирати книги і періодичні видання для Центральної бібліотеки [4, арк. 309–310]. Роботі цього спеціального штабу на території Східної Європи передувала конфіскація бібліотек кількох емігрантських центрів у Парижі, серед яких були, передусім, Тургенєвська бібліотека, Українська бібліотека імені Симона Петлюри, яка зберігалася разом з видавництвом «Тризуб», історично цінна Польська бібліотека, що зберігалася у Польському культурному центрі в Парижі, а також низка інших бібліотек [5, pp. 39–70; 6, pp. 181–208; 7, pp. 393–461].

Варто звернути увагу на те, що конфіскації підлягали й бібліотеки наукових установ, громадських об'єднань, емігрантських кіл тощо з метою комплектування спеціалізованих бібліотек служб Розенберга,

які були у віданні Служби Уповноваженого, а також Центральної бібліотеки Вищої школи.

Бібліотечні зібрання, пов'язані з історією СРСР і більшовизму, а також інших країни Східної Європи, які були конфісковані Оперативним штабом на окупованій території СРСР, концентрувалися в Східній бібліотеці Розенберга, яка функціонувала як окремий структурний підрозділ при Управлінні Оперативного штабу в Берліні (з кінця 1943 р. – у Ратіборі), у його приміщеннях, оскільки співробітники Штабу комплектували її фонди та займалися їх упорядкуванням і каталогізацією.

Основою Східної бібліотеки, формально – при її виокремленні з Центральної бібліотеки Вищої школи – стали 22 692 книги, серед яких були переважно публікації останніх років, примірники яких вже були у складі бібліотечних зібрань Служби Уповноваженого. У подальшому Східна бібліотека поповнювалася радянськими книжковими і періодичними виданнями, вивезеними Оперативним штабом з СРСР. За даними американської дослідниці П. К. Грімстед, наприкінці 1943 р. вона мала близько 120 тис. книг, що вже були закаталогізовані і видавалися читачам [8, арк. 130], хоча із СРСР було вже вивезено понад мільйон одиниць книг, примірників журналів та номерів газет, велику частину яких становили видання з українських бібліотек [9].

За іншими даними, підготовленими одним із провідних співробітників Оперативного штабу Гансом-Йоахімом Рудольфом (Hans-Joachim Rudolf), станом на осінь 1944 р. Східна бібліотека, яку вже розмістили в Ратіборі і яку очолював д-р Гаррі Томсон (Harry Thomson), нараховувала 95 тис. книг російською мовою, 3200 журналів російською мовою, 5000 книг німецькою, англійською, французькою та іншими мовами, 80 найменувань журналів різними мовами, і всі ці видання були готові до видачі. Також було укладено алфавітний і тематичний каталоги, зібрано допоміжну колекцію бібліографій. Це зібрання було присвячене виключно більшовизму [10, Вл. 23]. За даними самої бібліотеки, закаталогізованих книг було бл. 110 тис., журналів – 8300 найменувань (бл. 12 500 річних комплектів). У період з січня по листопад у Східній бібліотеці було видано бл. 11 300 книг російською мовою

й 1615 – іншими мовами, а послугами читального залу із середини жовтня до кінця листопада 1944 р. скористалися 199 читачів [11]. Загалом у 1943–1944 рр. зібраннями бібліотеки активно користувалося ще понад 80 різних служб, структур і організацій Третього райху [12, с. 892–899]. Фактично це єдина установа при службах Розенберга, яка не лише була створена як відносно самостійна інституція, а ще й працювала як повноцінна відкрита бібліотека.

Історія створення Вищої школи та її бібліотеки, на відміну від таких служб Розенберга як АПА та Служба Уповноваженого, неодноразово була предметом наукового розгляду, тому тут ми не розглядаємо безпосередньо діяльність самої Вищої школи та її інститутів⁶. Так, одним з перших наукову статтю «Щодо проєкту націонал-соціалістичного альтернативного університету. Вища школа Альфреда Розенберга» їй присвятив вже згаданий Р. Больмус [13], а Е. Піпер у монографії «Альфред Розенберг. Головний ідеолог Гітлера» у загальних рисах висвітлив діяльність Вищої школи та її Інституту дослідження єврейського питання у Франкфурті-на-Майні, який першим розпочав роботу [14, S. 462–486]. Діяльність цього Інституту, який не треба плутати з Інститутом вивчення єврейського питання (Institut zum Studium der Judenfrage), який був створений у 1934 р. і фактично підпорядкований Міністерству народної просвіти і пропаганди під керівництвом Й. Гьоббелєса, також була предметом розгляду окремих дослідників. Незважаючи на те, що сам Інститут офіційно розпочав свою діяльність пізніше, ніж було

⁶ Див., напр., Stieber, G. (1995). Die Bibliothek der “Hohe Schule des Nationalsozialismus in Tanzenberg” in Carinthia. Carinthia I, Zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten, 185. Jg. S. 343–363; Кашеварова Н. Г. Документи Центральної бібліотеки Вищої школи при Відомстві Альфреда Розенберга (1939–1945) у Федеральному архіві Німеччини: огляд, зміст. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями: матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 5–7 жовт. 2021 р.)*. Київ: НБУВ, 2021. С. 471–474; Її ж: Документи Східної бібліотеки Розенберга (1941–1945) у Федеральному архіві в Берліні. *Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives: collection of scientific papers “SCIENTIA” with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference, October 1, 2021*. Vilnius, Republic of Lithuania: European Scientific Platform. Vol. 2, pp. 64–67. Див. також авторський ресурс германіста Герда Сімона, де у відкритому доступі основні документи Вищої школи за посиланням: <http://www.gerd-simon.de/>

оголошено про його створення, вже за кілька років до цього тривало формування його бібліотеки за участі Служби Уповноваженого, щоб Інститут після свого фактичного відкриття одразу мав певну джерельну базу для своєї роботи. Діяльність Інституту мала антисемітський характер, тому одним з його першочергових завдань було збирання спочатку спеціалізованої, наукової, літератури та укладання бібліографії, а з початком Другої світової війни та окупації Третім райхом території країн Західної Європи – масове збирання юдаїки і гебраїки зі складу фондів місцевих бібліотечних та архівних установ⁷. Чи не найбільше до цього процесу долучився відомий у Німеччині бібліотекар і теолог Йоганнес Поль (Johannes Pohl), який водночас працював як на Службу Уповноваженого, так і на Оперативний штаб у подальшому [15].

Оскільки, як уже було зазначено, розбудовою Вищої школи мала займатися Служба Уповноваженого, її документи можна знайти у фонді цієї Служби (фонд NS 15), а серед документів Канцелярії Розенберга (фонд NS 8) навіть є група справ із назвою «Die Hohe Schule in Vorbereitung» (досл.: «Вища школа НСДАП у підготовці») (справи № 264–267, 274), де документи Вищої школи вже мають позначку «Вища школа, служба з розбудови» (Die Hohe Schule, Aufbauamt).

Незважаючи на тривалий процес розбудови установ у складі Вищої школи, у документах Служби Уповноваженого можна знайти дані щодо діяльності інших інститутів Вищої школи, які також фактично ще не функціонували повною мірою, але які вже створювали та комплектували свої бібліотеки за прикладом Центральної бібліотеки Вищої школи та Східної бібліотеки. Так, серед цих документів за 1943 р. вже фігурують переліки публікацій Інституту німецької етнології (фольклористики), які або були заплановані до друку, були готові до друку, або вже друкувались, і станом на кінець жовтня у видавництві «Hoheneichen-Verlag» було заплановано вихід кількох книг. Зокрема, це «Німецька ономастика (Deutsche Namenkunde)» та «Селянський будинок у Північній Богемії» (Das Bauerhaus in

⁷ Див. також: Collins D. and Rothfeder H. The Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg and the Looting of Jewish and Masonic Libraries during World War II. *The Journal of Library History* (1974-1987), 1983. Vol. 18. No. 1. Pp. 21-36.

Nordböhmen). Серед таких, що були в процесі опрацювання до друку: «Нордичний спадок в Остланді», «Східногерманська та західногерманська архітектура», «Німецькі казки – німецький світ», «Чужорідні впливи на німецьку народну пісню» та інші, разом бл. 30 [16, ВІ. 9–10].

У травні 1944 р. Розенберг побував у Нідерландах, в Амстердамі навідався до книгосховища Міжнародного марксистського інституту (Міжнародний інститут дослідження лівого руху (1935), нині – Міжнародний інститут соціальної історії), який за задумом Розенберга у майбутньому мав стати відповідним дослідницьким центром під керівництвом націонал-соціалістів. Інститут мав велику наукову бібліотеку, у складі якої було безліч інших історичних матеріалів і документів, її конфіскували нацисти. Станом на той момент вже три роки ці бібліотечні фонди опрацьовували співробітники Оперативного штабу, комплектуючи з них окрему бібліотеку для Вищої школи, оскільки, на думку Розенберга, вони становили *«унікальне джерело для вивчення всього соціального руху Європи. Якщо використати і мої зібрання радянсько-російської літератури в Ратіборі⁸, у Вищій школі з'явиться можливість вивчати марксизм так, як ніде більше»* [17, с. 404].

Окремо варто сказати й про видавничу діяльність партійних служб Розенберга. Їхні власні друковані видання – серійні, тематичні, навчальні – не лише становили самостійну частину бібліотечних зібрань цих служб, а й обов'язково розсилалися до бібліотек інших державних установ, як у системі НСДАП, так і поза нею. Ці та інші періодичні видання фінансував Макс Аманн (Max Amann), президент імперської Палати періодичного друку (Reichspressekammer), який не лише зосередив у своїх руках керівництво німецькими періодичними виданнями, а й очолював офіційне видавництво НСДАП – «Franz-Eher-Verlag». Дружні зв'язки Розенберга з Аманном у 1930-х роках сприяли стабільному випуску видань служб Розенберга [17, с. 37, 137–138, 226–227] немалими накладками не лише у «Franz-Eher-Verlag», а й у його дочірньому видавництві «Hoheneichen-Verlag», яке у 1938 р. увійшло до «Franz-Eher-Verlag»,

⁸ Тут ідеться про Східну бібліотеку, зібрання якої на той момент було евакуйовано до польського міста Рацибуж (тогочасна німецька назва – Ратібор).

але друкувало переважно матеріали партійних служб Розенберга, що були обов'язковими для поширення серед членів НСДАП [18, ВІ. 19].

Першу частину цих бібліотечних зібрань партійних видань служб Розенберга утворювали їхні власні тематичні серії, більшість з яких були засновані ще в середині 1930-х років, і з роками їх наклади тільки зростали. Більшість із них становили видання різних підрозділів Служби Уповноваженого. Наприклад, станом на 1944 р. серед них були: «Націонал-соціалістичний щомісячник: центральний політичний і культурний журнал НСДАП» («NS-Monatshefte. Zentrale und kulturelle Zeitschrift der NSDAP»), наклад – 50 тис. пр., середній обсяг випуску – 96 с., періодичність – шість разів на рік; «Німецька драматургія» («Deutsche Dramaturgie») – 2100 пр., середній обсяг випуску – 20 с., періодичність – шість разів на рік; «Книжкова справа»⁹ («Bücherkunde») – 8000 пр., середній обсяг випуску – 32 с., періодичність – шість разів на рік; видання відомства «Музика» у складі Служби Уповноваженого «Музика у війні» («Musik im Kriege») – 4000 пр., середній обсяг випуску – 44 с., періодичність – шість разів на рік; видання відомства «Давня історія» у складі Служби Уповноваженого «Германська спадщина» («Germanenerbe») – 3000 пр., середній обсяг випуску – 24 с., періодичність – шість разів на рік; видання Товариства німецької етнології, яким опікувався Розенберг, із назвою «Німецька фольклористика» («Die Deutsche Volkskunde») – 1800 пр., середній обсяг випуску – 56 с., періодичність – чотири рази на рік, а також видання «Мистецтво у Третньому райху» («Die Kunst im Dritten Reich») [19; 20, ВІ. 2–3]. Вони поповнювали підручні бібліотеки служб Розенберга та спеціально розсилалися не лише до інших партійних структур, різних навчальних закладів, а й до бібліотек низки профільних наукових інститутів і товариств.

Другу частину друкованих матеріалів утворювали видання, призначені для підготовки членів НСДАП. Вони представлені у кількох тематичних серіях: 1) так звані імперські навчальні теми (Reichsschulungsthemen) (1941–1944) – низка брошур на різні

⁹ Або ще «Бібліографія».

теми суто ідеологічного змісту, серед яких основними були такі брошури за 1941–1942 рр.: «Німеччина впорядковує Європу по-новому» («Deutschland ordnet Europa neu»), «Ця війна – війна ідеологій» («Dieser Krieg ist ein weltanschaulicher Krieg»), «Значення націонал-соціалістичних свят та їх становлення» («Sinn und Werden nationalsozialistischer Fei ergestaltung»); за 1942–1943 рр.: «Вирішальна боротьба на Сході» («Der Schicksalskampf im Osten»), пов'язана з однойменною виставкою, «Європа й Америка» («Europa und Amerika»), «Боротьба як закон життя» (Kampf als Lebensgesetz); за 1943–1944: «Німецька соціальна держава» (Die deutsche Sozialstaat), «Перемога через віру» («Sieg durch Glauben») та ін.; 2) серія, присвячена значенню літератури у навчальній роботі з питань ідеології, під назвою «Внесок літератури до навчальної роботи з ідеології» (Schriftumsbeiträge zur Weltanschaulichen Schulungsarbeit) (1940–1942), її редактором був Ганс-Георг Отто (Hans-Georg Otto), керівник підрозділу Служби Розенберга, який відповідав за роботу Служби Уповноваженого у сфері навчання у НСДАП ¹⁰: «Боротьба на Сході до створення області німецьких інтересів» («Der Kampf im Osten bis zur Errichtung des deutschen Interessengebiets»), «Англія» («England»), «Література з єврейського питання» («Schrifttum zur Judenfrage»), «Твір Альфреда Розенберга. Бібліографія» («Das Werk Alfred Rosenbergs. Eine Bibliographie»), «Про сутність і дію німецького селянства» («Vom Wesen und Wirken deutschen Bauerntums»), «Друковані матеріали СА» («Das Schrifttum der SA»), «Будівництво у націонал-соціалістичній Німеччині» («Bauen im nationalsozialistischen Deutschland»), «Робота, боротьба, віра» («Arbeit, Kampf, Glaube») тощо; 3) серія видань для навчальної роботи з питань ідеології в НСДАП за 1942–1943 рр., але лише для внутрішнього, службового використання. Серед них були індивідуальні авторські праці: «Індогерманці і германці на Сході» («Indogermanen und Germanen im Ostraum»), «Більшовицька наука» («Bolschewistische Wissenschaft»), «Питання агрополітики на Сході» (Agropolitische Fragen im Osten), «Єврейська мораль» (Jüdische Moral), «Соціальна структура євреїв» (Die

¹⁰ Сьогодні є більш-менш точні дані щодо дев'яти з відомих нам 20 позицій.

Sozialstruktur der Juden), «Філософія війни» (Philosophie des Krieges) тощо, всього 40 брошур (збереглися не всі) [21, с. 340–341]. Для службового використання були призначені ще два видання – «Ідея та дія» («Idee und Tat») – 50 тис. пр., обсяг – 64 с., періодичність – шість разів на рік, та видання для військових пропагандистів-ораторів із назвою «Rednerdienst» – 80 тис. пр., середній обсяг – 12 с., періодичність – 24 рази на рік [22].

Загалом у 1930-х – у першій половині 1940-х років виходило кілька десятків назв, підготовлених як безпосередньо Службою Уповноваженого, так і організаціями, які були з нею пов'язані. Зокрема, Інститут дослідження єврейського питання видавав журнал «Світова боротьба. Єврейське питання в історії та у сучасності» (Der Weltkampf. Monatsschrift für Weltpolitik, völkische Kultur und die Judenfrage aller Länder), з 1941 – «Der Weltkampf».

У 1937 р. до складу Служби Уповноваженого увійшла окрема структура – «Welt-Dienst» (1933–1945), яка фактично функціонувала як інформаційна служба з єврейського питання, головним завданням якої була підготовка та випуск однойменного журналу «Welt-Dienst» [21, с. 122]¹¹. Його наклад у роки війни сягнув 300 тис. примірників 21-ю мовою. Він був призначений передусім для поширення серед примусових робітників і військовополонених.

Частина цих брошур, підготовлених як Службою Уповноваженого, так і пов'язаними з нею структурами, використовувалися також як навчальний матеріал для Вермахту, а в 1942 р. було засновано окрему серію видань безпосередньо для військовослужбовців, які мали входити у похідні бібліотеки. Також щороку Служба Уповноваженого проводила акцію зі збирання книг, виданих НСДАП, для Вермахту, до якої за ініціатииви Розенберга залучали усі партійні округи. Акція являла собою збирання пропагандистських видань НСДАП, з яких комплектувалися невеликі бібліотеки

¹¹ Повна назва: «Міжнародний Інститут просвіти щодо єврейського питання» (Internationales Institut zur Aufklärung über die Judenfrage, Frankfurt am Main), який після того, як його було передано Службі Уповноваженого, став видавництвом літератури антисемітського змісту і пов'язав між собою Головне відомство «Наддержавні сили» у складі Служби Уповноваженого та Інститут дослідження єврейського питання Вищої школи у Франкфурті-на-Майні.

для військовослужбовців. Лише у 1944 р., коли акція відбулася вже вп'яте, було зібрано 7 499 273 книги, якими було укомплектовано 48 791 бібліотечку [23, Вл. 1]. Також Служба Уповноваженого регулярно отримувала навчальні та інформаційні видання, підготовлені у штабі ОКВ, – журнали, призначені для командного складу, і тематичні видання, які надсилалися безпосередньо А. Розенбергові [23, Вл. 12–13].

Окремі найбільш ідеологічно цінні примірники зі складу бібліотечних зібрань партійних служб Розенберга також нерідко демонструвалися під час проведення різних публічних заходів, передусім пропагандистських, серед іншого і як один з результатів їхньої роботи. Наприклад, вони були представлені на кількох публічних виставках, організованих Службою Уповноваженого. Одна з них – «Доленосна боротьба на Сході», або «Доленосна війна Європи на Сході» (*Der Europas Schicksalskampf im Osten*) – була приурочена до з'їзду НСДАП у 1938 р. і мала висвітлювати історію німецького народу на тлі європейської історії. Там Служба Уповноваженого представила видання, що мали ілюструвати «месіанську» роль німецького народу і значення його культури у становленні західної цивілізації та підвести до обґрунтування історичних прав німецького народу на землі Східної Європи (тобто фактично – до виправдання нападу нацистської Німеччини на Польщу та СРСР (з країнами Балтії, що лише в 1940 р. увійшли до складу СРСР) [24]. Пізніше Служба Уповноваженого підготувала ще один розгорнутий путівник до цієї виставки, але під назвою «Європа та Схід» (*Europa und der Osten*) [25].

Ще одна виставка, яка мала назву «Велич Німеччини», або «Німецька велич» (*Die Deutsche Grösse*), уперше проходила в Мюнхені, у Німецькому музеї, з 8 листопада по 31 грудня 1940 р. Вона була організована Головним відомством «Піклування про літературу» (*Hauptamt Schrifttumspflege*) у складі Служби Уповноваженого. Остання опублікувала спеціальний анований каталог виставки з докладним описом експозиції та ключових історичних сюжетів від середини першого тисячоліття н. е. до Версальського договору [26]. На виставці демонструвалися предмети мистецтва, археологічні знахідки, монети, архівні документи, а також книги

з бібліотечних зібрань різних установ Німеччини і Польщі [27]. Виставка була пересувною. Навесні 1941 р. її демонстрували у Празі, з 15 березня по 4 травня 1942 р. – у Брюсселі, де за цей час виставку відвідало 65 тис. осіб, було куплено 23 тис. примірників каталогу фламандською та французькою мовами, одну тисячу примірників – німецькою мовою [ВІ. 19]. Була окрема експозиція історичних мап. Згідно зі вступним словом Розенберга, мета виставки – продемонструвати ключові події з історії Німеччини, які свідчать про те, що «сьогодні німецький народ веде вирішальну боротьбу за свободу та відновлення величі німецької держави», а також надихнути на поглиблене вивчення свого минулого, сприяти зміцненню почуття обов'язку «у сьогоднішній війні» [26, S. 3–4.]

Різні видання, що належали до зібрання друкованих видань Служби Уповноваженого і походили з колекцій, конфіскованих Оперативним штабом на території інших країн, а також примірники друкованих видань, які видавала сама Служба Уповноваженого, нерідко ставали основою експозицій, які демонстрували як результат роботи служб Розенберга під час різних публічних подій, організованих Службою Уповноваженого. Для прикладу можна назвати книжкову експозицію, представлену Розенбергові та його гостям – керівникам інших служб Розенберга й кільком представникам керівної верхівки НСДАП під час їхнього ознайомчого візиту до будівлі Служби, де також було розміщене Управління Оперативного штабу, у лютому 1943 р. [29, ВІ. 83–84; 30], або колекцію «Більшовизм», яку кілька разів демонстрували керівним колам НСДАП під час різних партійних заходів протягом першої половини 1940-х років, зокрема до святкування десятиріччя приходу НСДАП до влади. До її складу входили друковані видання і матеріали із зібрань Служби Уповноваженого [11, S. 227].

Висновки. Кожне з відомств Служби Уповноваженого в процесі своєї діяльності формувало власну службову бібліотеку, де були матеріали, потрібні для його поточної роботи, а також видання з ввіреної цьому підрозділу тематики чи напряму. Ці зібрання були, по суті, спеціалізованими, сформованими за бібліотечним принципом (з поділом на книжкові, періодичні та інші видання за правилами комплектування та каталогізації). Вони функціонували

як підручні бібліотеки і використовувалися передусім у процесі роботи самих служб. Цими зібраннями в службових потребах могли користуватися співробітники не лише інших підрозділів Служби Уповноваженого, а й загалом представники інших служб Розенберга, доступ до окремих матеріалів міг надаватися за відповідним запитом інших державних органів ¹².

Про це свідчать службові документи цих підрозділів – штатний розклад, де фігурував відповідний підрозділ з назвою «Бібліотека», та відповідні штатні посади, різні організаційні документи, у яких ішлося про завдання цього підрозділу та його функції, службове листування.

Під час Другої світової війни обсяги поповнення бібліотек, як служб Розенберга, так і Центральної бібліотеки Вищої школи, значно зросли за рахунок друкованих видань у складі колекцій, конфіскованих Оперативним штабом, і зросла частка видань пропагандистського змісту, призначених для ідеологічного навчання німецьких військовослужбовців. З окупацією частини території СРСР на базі конфіскованих радянських зібрань із Центральної бібліотеки Вищої школи було виокремлено Східну бібліотеку Розенберга. Ближче до кінця війни від цих зібрань відокремили Західну бібліотеку, у якій були зібрані книги про лібералізм та американізм, теорію лібералізму, книги про некомуністичні марксистські партії та їх історію тощо [31, Вл. 64].

У 1940-х роках до них додалися ще фотоматеріали, які були виокремлені у відповідні колекції (фотоархів, кіноархів) у складі цих бібліотечних зібрань, як, наприклад, при Східній бібліотеці Розенберга. Більшість із них формувалися з фотоматеріалів, конфіскованих Оперативним штабом [32], виняток становили лише фотографії самого А. Розенберга та різних публічних заходів, у яких він брав участь. Ці фотографії готувала окрема прес-служба спочатку

¹² Документи підрозділів, що свідчать про формування таких власних службових зібрань, можна знайти у складі справ практично кожного з цих підрозділів, які зберігаються у складі зазначених вище фондів NS 8, NS 15, NS 30 Федерального архіву Німеччини, і їх можна знайти навіть за електронними описами цих фондів на сайті Федерального архіву, тому тут ми не наводимо перелік конкретних архівних документів.

його канцелярії, а пізніше – і очолюваного ним Міністерства окупованих східних територій.

Сьогодні дослідникам відомо, як формувалися ці фонди, з якою метою, як вони використовувалися, але практично немає точних даних про склад цих зібрань, їх обсяг, а також мало відома подальша доля більшості з них, зважаючи також на те, що не всі вони мали власні штампи бібліотек служб Розенберга, за якими науковці сьогодні могли б ідентифікувати їх у складі сучасних фондів різних культурних і наукових установ Німеччини – бібліотек, архівів та музеїв.

З них лише Центральна, Східна і Західна бібліотеки мали свої штампи, завдяки яким ми через багато років по Другій світовій війні можемо ідентифікувати окремі видання з їхнього складу, що збереглися, але колекції після війни переважно були втрачені, розпорошені, або мали складну долю. Так, сьогодні ми можемо знайти окремі примірники не лише безпосередньо серед архівних матеріалів служб Розенберга, що зберігаються у Федеральному архіві Німеччини, а й у складі бібліотечних, музейних та архівних фондів різних країн світу¹³.

Також досі не проведено реконструкції складу і змісту цих колекцій друкованих видань науковцями, які вивчали зібрання різних служб НСДАП вже у повоєнні роки, виняток – укладання бібліографії публікацій самого А. Розенберга та окремі розвідки щодо видавничої діяльності його партійних служб. Тому одним із напрямів подальших досліджень, що досі зберігає свою актуальність, є пошук видань інших країн (передусім тих, які були окуповані нацистами), конфіскованих Оперативним штабом у 1940-х роках. Серед них було багато наукових, спеціалізованих видань, і вони були розподілені не лише між іншими службами Розенберга та включені до складу

¹³ Так, наприклад, окремі книги зі штампом Західної бібліотеки ми знаходили у Державній науковій архівній бібліотеці у м. Києві (колишня Науково-довідкова бібліотека центральних державних архівів України), серед зібрання райхскомісара України Еріха Коха. Але, скоріше за все, вони потрапили до України з території Німеччини і не виключено, що увійшли до цього зібрання помилково, тому що Західна бібліотека була виокремлена фактично під кінець Другої світової війни, коли на території України вже практично не було німецьких окупаційних служб.

їхніх підручних бібліотек для службового використання, а й подекуди передані до державних структур, що співпрацювали з ними.

Також залишаються малодослідженими питання формування каталогів цих зібрань, крім Центральної бібліотеки Вищої школи та Східної бібліотеки, визначення їх повного обсягу, зокрема – частки матеріалів, конфіскованих на окупованих нацистами територіях, їх переміщення між службами Розенберга, розподілу друкованих матеріалів між бібліотеками інших німецьких установ тощо.

Отже, хоча розглянуті зібрання й не є визначальними, але вони являють собою цікаве історичне джерело, яке могло б стати у пригоді дослідникам історії націонал-соціалізму та НСДАП – доповнити загальну картину функціонування тих структур НСДАП, що безпосередньо займалися питаннями культури, соціогуманітарних наук у сфері ідеологічного навчання, їхнього внеску у формування й поширення нацистської пропаганди.

Список бібліографічних посилань

1. Bundesarchiv Berlin, R 153/132.
2. Bundesarchiv Berlin, NS 8/271.
3. Bundesarchiv Berlin, NS 8/203.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3676. Оп. 1. Спр. 59.
5. Grimsted P. Twice Plundered, but Still Not Home from the War: The Fate of Three Slavic Libraries Confiscated by the Nazis from Paris. *Solanus, New Series*, 16. 2002. Pp. 39-76.
6. Grimsted P. The Odyssey of the Petliura Library from Paris and the Records of the Ukrainian National Republic during World War II, *Harvard Ukrainian Studies*. 1998. 22. Pp. 181-208.
7. Grimsted P. The Postwar Fate of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic, *Harvard Ukrainian Studies*. 1997. 21 (3-4). Pp. 393-461.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3676. Оп. 1. Спр. 211.
9. Себта Т. М. Українська частка Східної бібліотеки Розен-

берга (1941–1945), *Український археографічний щорічник*. 2007. Вип. 12. С. 299–318.

10. Bundesarchiv Berlin, R 58/7650.

11. Bundesarchiv Berlin, NS 30/211.

12. Кашеварова Н. Г. Діяльність Оперативного штабу Розенберга з вивчення нацистами «східного простору» (1940–1945). Київ : Ін-т історії України. Ч. 2: Документи. 2014. 992 с.

13. Bollmus R. Zum Projekt einer nationalsozialistischen Alternativ-Universität. Alfred Rosenbergs «Hohe Schule». In *Erziehung und Schulung im Dritten Reich*, Teil 2: Hochschule, Erwachsenenbildung. Stuttgart: Klett-Cotta, 1980. S. 125–152.

14. Piper E. Alfred Rosenberg: Hitlers Chefideologe. München: Karl Blessing Verlag. 2005. 831 S.

15. Kühn-Ludewig M. *Johannes Pohl (1904–1960): Judaist und Bibliothekar im Dienste Rosenbergs: eine biographische Dokumentation*. Hannover: Laurentius. 2000. 334 S.

16. Bundesarchiv Berlin, 8/264.

17. *Политический дневник Альфреда Розенберга*. 1934–1944 гг. М. : Фонд «Историческая память», Ассоциация книгоиздателей «Русская книга», 2015. 448 с.

18. Bundesarchiv Berlin, 8/129.

19. Bundesarchiv Berlin, NS 8/228.

20. Bundesarchiv Berlin, NS 15/188.

21. Bollmus R. *Das Amt Rosenberg und seine Gegner: Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem*. München: R. Oldenburg Verlag. 2006. 373 S. <https://doi.org/10.1524/9783486595543>

22. Bundesarchiv Berlin, NS 8/232.

23. Bundesarchiv Berlin, 8/190.

24. Europas Schicksalskampf im Osten. Ausstellung zum Reichsparteitag 1938 unter Schirmherrschaft des Stellvertreters des Führers Reichsministers Rudolf Hess. Berlin: Wilhelm Limpert, 1938, 168 S.

25. Europa und der Osten. München / Herausgegeben von Hans Hagemeyer und Georg Leibbrandt. München: Hoheneichen-Verlag, 1939. 276 S.

26. Ausstellung Deutsche Grösse unter Schirmherrschaft des Stellvertreters des Führers, Reichsminister Rudolf Hess durchgeführt vom Amt Schrifttumspflege, München, 8. November 1940. Berlin : W. Limpert, 1940. 395 S.

27. Kaltwasser F. G. Die Bibliothek als Museum: von der Renaissance bis heute, dargestellt am Beispiel der Bayerischen Staatsbibliothek. Otto Harrassowitz Verlag, 1999. 490 S.

28. Bundesarchiv Berlin, NS 8/233.

29. Bundesarchiv Berlin, NS 8/260.

30. Bundesarchiv Berlin, NS 30/1.

31. Bundesarchiv Berlin, NS 30/50.

32. Kashevarova N. Soviet and German collections of photo archive from the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg in the ideological fight of the Third Reich against Bolshevism: reconstruction of the composition and content, information potential, *Український історичний збірник*. 2019. Вип. 21. С. 206–222.

References

1. Bundesarchiv Berlin, R 153/132 [in German].
2. Bundesarchiv Berlin, NS 8/271 [in German].
3. Bundesarchiv Berlin, NS 8/203 [in German].
4. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]. Fond 3676. Inventory 1. Unit 59 [in German].
5. Grimsted P. K. (2002). Twice Plundered, but Still Not Home from the War: The Fate of Three Slavic Libraries Confiscated by the Nazis from Paris. *Solanus, New Series*, 16, 39-76.
6. Grimsted P. (1998). The Odyssey of the Petliura Library from Paris and the Records of the Ukrainian National Republic during World War II, *Harvard Ukrainian Studies*, 22, 181-208.
7. Grimsted P. (1997). The Postwar Fate of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic, *Harvard Ukrainian Studies*, 21(3-4), 393-461.
8. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta up-

ravlinnia Ukrainy [Central state archive of the supreme authorities of Ukraine]. Fond 3676. Inventory 1. Unit 211 [in German].

9. Sebta, T. M. (2007). Ukrainska chastka Skhidnoi biblioteky Rosenberha (1941-1945) [Ukrainian share of the Rosenberg Eastern Library (1941-1945)]. *Ukrainskyi arkeohrafichnyi shchorichnyk – Ukrainian Archeographic Yearbook*, 12, 299-318 [in Ukrainian].

10. Bundesarchiv, R 58/7650 [in German].

11. Bundesarchiv Berlin, NS 30/211 [in German].

12. Kashevarova, N. H. (2014). Dialnist Operatyvnoho shtabu Rozenberga z vyvchennia natsystamy “skhidnoho prostoru” (1940-1945) [The ERR activities on the nazi Ostraum study (1940-1945)]. Pt. 2: Dokumenty [Documents]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy [in Ukrainian, in German].

13. Bollmus, R. (1980). Zum Projekt einer nationalsozialistischen Alternativ-Universität. Alfred Rosenbergs “Hohe Schule”. In *Erziehung und Schulung im Dritten Reich*, Teil 2: Hochschule, Erwachsenenbildung. Stuttgart: Klett-Cotta. S. 125-152 [in German].

14. Piper, E. (2005). *Alfred Rosenberg: Hitlers Chefideologe*. München: Karl Blessing Verlag. 831 S. [in German].

15. Kühn-Ludewig, M. (2000). *Johannes Pohl (1904-1960): Judaist und Bibliothekar im Dienste Rosenbergs: eine biographische Dokumentation*. Hannover: Laurentius. 334 S. [in German].

16. Bundesarchiv, 8/264 [in German].

17. Petrov, I. (Ed.). (2015). Politicheskij dnevnik Al'freda Rozenberga, 1934-1944 gg. [Political diary of Alfred Rosenberg, 1934-1944]. Moscow: Fond “Istoricheskaja pamjat” [in Russian].

18. Bundesarchiv Berlin, 8/129 [in German].

19. Bundesarchiv Berlin, NS 8/228 [in German].

20. Bundesarchiv Berlin, NS 15/188 [in German].

21. Bollmus, R. (2006). *Das Amt Rosenberg und seine Gegner: Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem*. München: R. Oldenburg Verlag. 373 S. [in German]. <https://doi.org/10.1524/9783486595543>

22. Bundesarchiv Berlin, NS 8/232 [in German].

23. Bundesarchiv Berlin, 8/190 [in German].

24. Europas Schicksalskampf im Osten. Ausstellung zum Reich-

sparteitag 1938 unter Schirmherrschaft des Stellvertreters des Führers Reichsministers Rudolf Hess. (1938). Berlin: Wilhelm Limpert. 168 S. [in German].

25. Europa und der Osten / Herausgegeben von Hans Hagemeyer und Georg Leibbrandt. (1939). München: Hoheneichen-Verlag. 276 S. [in German].

26. Ausstellung Deutsche Grösse unter Schirmherrschaft des Stellvertreters des Führers, Reichsminister Rudolf Hess durchgeführt vom Amt Schrifttumspflege, München, 8. November 1940. (1940). Berlin: W. Limpert. 395 S. [in German].

27. Kaltwasser, F. G. (1999). Die Bibliothek als Museum: von der Renaissance bis heute, dargestellt am Beispiel der Bayerischen Staatsbibliothek. Otto Harrassowitz Verlag. 490 S. [in German].

28. Bundesarchiv Berlin, NS 8/233 [in German].

29. Bundesarchiv Berlin, NS 8/260 [in German].

30. Bundesarchiv Berlin, NS 30/1 [in German].

31. Bundesarchiv Berlin, NS 30/50 [in German].

32. Kashevarova, N. (2019). Soviet and German collections of photo archive from the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg in the ideological fight of the Third Reich against Bolshevism: reconstruction of the composition and content, information potential. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk – Ukrainian Historical Collection*, 21, 206-222.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2024.

Nataliya Kashevarova,

Dr. Sci (History), Senior Researcher,

Institute of History of Ukraine

National Academy of Sciences of Ukraine

4 Hrushevsky St., Kyiv 01001, Ukraine

e-mail: nataliya.kashevarova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2426-0440>

Web of Science Researcher ID: AAY-9661-2020

Library Collections of Alfred Rosenberg' Ideological Services in the Third Reich: Acquisition, Content, Use

The main purpose of the publication is to provide a general outline of the libraries collections created in the 1930s and the first half of the 1940s by the

services of the Nazi ideologue Alfred Rosenberg as part of the National Socialist Workers' Party (NSDAP) or outside the NSDAP system, but closely related to it in terms of their functions, tasks, and activities. Accordingly, the research aims were to define the bases for the creation of these services' library collections, their purpose and functions, to conduct a general analysis of their composition, to highlight the ways of their replenishment and the connections between individual collections, and to outline the ways of using these library collections. *The research methodology* is based on general scientific principles and methods of scientific research, particularly on the principles of historicism and objectivity, structural-functional and comparative analysis and synthesis, and problematic, thematic, chronological, and bibliographical methods. *The novelty* of the study is determined by the fact that, despite the existence of several publications somehow related to the subject of the research, many its aspects remain unexplored, such as the determination of the general composition of the printed collections of A. Rosenberg' services in the NSDAP, ways of their replenishment, exchange with other structures, etc. *Conclusions.* Almost every Rosenberg service in the NSDAP created specialized collections of printed publications in the course of its activities, which were eventually formalized as service libraries, and their thematic focus corresponded to the profile of the service (foreign policy and international relations, the ideology of National Socialism, anti-Semitism, history and archaeology, etc.). However, a number of issues still remain poorly researched, such as the full structure and content of these libraries collections, the issue of their cataloging, and the fate of those collections that were lost.

Keywords: ideology, National-Socialism, the Third Reich, NSDAP, Alfred Rosenberg, libraries.